

İZMİR'E ÂİD BÂZİ KİTÂBELER VE NOTLAR

M. Münir Aktepe

İzmir, Ege-denizi kıyılarında, aynı isimle anılan körfezin doğu ve güney doğusunda bulunan tepelerden, evvelâ Bayraklı ile Halkalı civârındaki Sipilos, daha sonra da Pagos (Kadife - Kale) yamaçları üzerinde kurulmuş, tarihi zengin, tabîi güzellikleri müstesnâ bir değer taşıyan ticaret şehrimizdir. İlk ve orta çağlarda, tarihin çeşidli hadiselerine sahne olan İzmir, 1076 senesinden itibaren, Selçuklu türklerine kapılarını açmış bulunuyordu. Zaman zaman, Emir Çaka'nın, Aydın-oğulları'nın ve Cüneyd Bey'in, daha sonra Osman-oğulları'nın hâkimiyeti altına giren İzmir, uzun asırlar devâmınca bir Türk şehri olmuştur¹.

İzmir'de tarihi, coğrafi ve iktisadî önemine binâen, İstiklâl-savaşı'nın sonuna kadar muhtelif milletlere mensub insanlar yaşadı; fakat başta türkler olmak üzere, rumlar, museviler ve ermeniler, yunanlılara, italyanlara, fransız ve ingilizlere nazaran ekseriyeti teşkil ediyorlardı. Müslüman olmayanların mevcudu hiç bir zaman türklerden ziyade olmamıştı². İzmir'de yerleşen ve din, dil ve yaşayış bakımından birbirinden ayrılan bu insanlar, şehrin muhtelif yerlerinde, ayrı ayrı semt ve mahâllelerinde guruplaşmış olarak oturuyorlardı. Meselâ türklerin, umûmiyetle frenk ismini verdikleri fransız, ingiliz ve italyanlar ile bir kısım yunanlılar ve zengin yerli rumlar, ermeniler, bilhassa şehrin Frenk-mahâllesi, Punta ve Belâvista adı verilen, takriben bugünkü Basmahane, Alsancak ve Gümrük-önü ile Hisar-câmî'i arasında kalan düz

¹ Besim Darkot, *İzmir* (İslâm Ansiklopedisi), İstanbul 1952, sayı 54; Râif Nezih, *İzmir Tarihi*, I. Kitap, 3. kısım, 18. forma, İzmir 1926; F. S. İkonómoş, *İzmir Hakkında Tetkikat* (Arab-zâde Cevdet tercümesi), İzmir 1932.

² Cavid, *Aydın Vilâyetine Mahsûs Sâlnâme*, 1308 senesi, s. 400-408; Arab-zâde Cevdet Bey'in, *İzmir Hakkında Tedkikat* isimli eserine ilâve notlar, s. 332: v.d., s. 337 v.d.

sahaya; yerli rumlardan fakir olanlar ise, daha ziyade şehrin merkezine, yâni Türk mahâllelerine ve meselâ Dibek-başı taraflarına yerleşmişlerdi. Buna mukabil türkler, Basmâhâne'den itibaren, şehrin güney ve güney batısına doğru, Çorak-kapı, Tilkilik, Fâik-paşa, Namazgâh, Hâtuniye, Evliya-zâde, Pazar-yeri, Tash-çeşme, Servili-mescid, Toraman mahâlleleri, İki-çeşmelik, Kestelli-caddesi, Arab-fırını, Uzun-yol, Damlacık, Değirmendağı, Halil-Rifat-paşa, Kâtib-oğlu, Eşref-paşa, Yıpıcı-oğlu, Ballı-kuyu ve Top-altı, Dolaplı-kuyu gibi semtlerini, yâni Kadife-kale dağının eteklerini kaplıyan mahâlleleri işgal ediyorlardı. Müsevilerin zengin olanları, Kara-taş ile Salh-hâne; fakirleri de Mezarlık-başı, Havra-sokağı, Asmalı-mescid, Civici-hamamı ve civarında yaşarlardı. Karantina, Göz-tepe, Bayraklı, Karşıyaka, Bornova ve Buca gibi, son devir için şehrin sayfiye mahâlleleri sayılan yerlerinde ise, ekseriyet gayr-i müslimlerde olmak üzere, ikâmet edenler muhtelif cemaatlere mensubdu.

İstiklâl mücadelesinin sonunda, rum ve ermeniler tamamen İzmir'i terk ettiler. Esasen, büyük bir kısmı rum ve ermenilerle meskûn olan sahanın hemen tamamı, İzmir'in istirdadını tâkib eden günlerde yanmış ve böylece şehrin kuzey ve doğu kesimi bir harabe hâline gelmişti. İzmir'de yangın sahası adı verilen bu bölge, ancak uzunca bir zaman sonra İzmir'in faal belediye başkanları tarafından ele alınarak imarına başlandı. Evvelâ muntazam yollar açıldı; su, elektrik ve kanalizasyon tesisleri kuruldu; devamlı otobüs seferleri ihdas edildi. İzmir'de başlayan bu imar faaliyeti yalnız yangın sahasına yâni bugünkü Atatürk anıtı ile ona açılan bulvara, Kültürpark, Gündoğdu ve Mustafa-Bey (Mustabey) mıntıkalarına münhasır kalmayıp, yer yer şehrin içindeki eski mahâllelere de sirayet etmiş bulunuyordu. Bilhassa mahâlle aralarında olan ve evvelce kaldırıldığını duyduğum Mezarlık-başındaki büyük kabristanlara, Kemer mezarlıklarına, Hükümet-konağı karşısındaki Sulu-mezarlık ile Çorak-kapı ve Bahri-baba kabristanlarına ilâveten, Namazgâh, Ulu-yol ve Eşref-paşa'da Kâtib-oğlu ve Sarmısaklı mezarlıklar gibi daha bâzı Türk kabristanlarının kaldırılması, yerlerine park, sinema ve pazar mahalli yapılması, ortalarından yol geçirilmesi veya genişletilmesi gibi faaliyetler, çocukluk zamanıma âid ilk hatıralarım arasında yer almaktadır. Burada şunu da kaydetmeliyim ki, İzmir'in dar ve

kasvet verici sokaklarını açıp bâzı mahâlleler arasındaki mezarlıklar kaldırılırken, şehirde bulunan bir çok tarihi eserlerde ortadan kalkmış ve zamanla bunların kalıntıları dahi kaybolmuştur. Ancak içlerinden bâzılarına âid bakiyelerin, hususi teşebbüs ve gayretlerle günümüze kadar geldiğini görmekteyiz. Meselâ bu meyanda konumuza esas teşkil edecek olan Kâtib-oğulları âilesine âid mezar kitabelerini zikretmek yerinde olur. İzmir'in müftü, müderris gibi, o devirin ilim adamlarından olduğu kadar, âyân ve voyvodalarından bir çoğunu yetiştirmiş bulunan Kâtib-oğulları âilesinin medfûn olduğu Sulu-mezarlık ile Sarmısaklı mezarlık, şehrin ihtiyacı neticesi kaldırılırken, İzmir'in tarihini muhtelif yönlerden ilgilendiren ve burada gömülü bulunan daha birçok şahısların, mezar kitâbeleri tedkik olunarak, bir ayırıma tâbî tutulmadan, hemen hepsi yol tesviyelerinde âdi taş yerine kullanılmış ve böylece, İzmir şehri, tarih bakımından büyük bir kayba uğramıştır. Ancak, Kâtib-oğulları âilesine âid taşlardan bir kısmı, İzmir Arkeoloji Müzesi'nin eski müdürlerinden olduğunu öğrendiğim ve bu şehrin tanınmış âilelerinden Kantar-Ağası-zâdeler'e mensup bulunan Bay Salâhattin Kantar tarafından, Kâtib-oğulları âilesine karşı duyduğu husûsi ilgi dolayısıyla, adı geçen müzeye nakledilmiş ve bu güne kadar da İzmir müzesinde bahis konusu taşlar muhafaza olunmuştur.

1963 senesi Temmuz ayında, İzmir, Aydın ve civarında yapmış olduğumuz inceleme gezisi esnâsında, İzmir Arkeoloji Müzesi'ni ziyaret ettiğim zaman, müze bahçesinin giriş kapısına nazaran sağ tarafında muhtelif devirlere âid bâzı mezar kitâbeleri ve İzmir'in tarihi binalarına âid daha bir kaç kitâbe arasında, bunları da gördüm³.

İzmir'in yakın tarihini alâkadâr eden Kâtib-oğulları âilesinin muhtelif şahıslarına mahsus bulunan bu kitâbeleri, İzmir tarihi ile meşgul olanları ilgilendireceği düşüncesile, neşretmeyi fâideli bulduk. Hiç şübhe yok ki, neşredebileceğimiz bu kitâbeler, yukarıda izah ettiğimiz sebepler dolayısıyla, âilenin ferdlerinden pek cüzî bir kısmına âittir. Diğer taraftan, bu taşlar, tabiatın tahribine terk edilmiş bulunduğu için, yazıları kısmen silinmiş, kabartma olan

³ İzmir Müzesi'nde bulunan, bilhassa Yunan ve Roma devirleri ile Selçuklular zamanına âid bir kısım mezar kitâbeleri hakkında izâhat için bak: A. Aziz, *İzmir Müzesi Rehberi*, İstanbul 1932.

kisimlerin arası toprakla dolmuş ve bir kısmı da, üst-üste yığılmış olduğundan, bunları lâıykı vechile okumak aynı zamanda fotoğraflarını almak dahi pek mümkün olamamıştır.

Kâtib-oğulları âilesinin, ileride tam bir tarihçesini yazmayı düşündüğümüz cihetle, bu def'a, bahis mevzuû kitâbelere, ancak bâzı notlar ilâvesile iktifâ edildi. Diğer taraftan, müze avlusunda Kâtib-oğulları'na âid mezar taşları yanında, İzmir'le ve Türk tarihinin Osmanlı devri ile alâkalı daha bâzı mezar kitâbeleri bulunmaktadır ki, bunlardan önemli gördüğümüz bir kaç kitâbeyi de bu defa neşretmeyi ve diğer mezar kitâbelerinin yayınlanmasını ise, gelecek çalışmalarımıza bırakmayı uygun bulduk.

1

Kâtib-zâde Hacı Osman Efendi'nin zevcesi
Zeyneb Kadın'ın kabir kitâbesi

*İlâhi hoşnud ol Zeyneb Kadın'dan
Anın zevci dahi hoşnuddur andan
Makâmı Cennet-i a'lâda olsun
Şarâb-ı kevser ile karşı çıksun
Sırâtı berk-ı hâtif gibi geçsün
Hitâmı misk olan Tesnim'den içsün
Didim târih koma kabrinde tenhâ*

عنو انت ربي فاعف عنها

*Kâtib-zâde El-hacc Osman Efendi zevce-i afifesi
Müfti El-hacc Ahmed Said kerimesi
Zeyneb Kadın rûhuna el-fâtîha
Fi. 15. Rebi'ülevvel. sene 1185 (28. Haziran. 1771)*

Taş nr. 1189

Zeyneb Hanım'a mahsus olan bu kitâbe, Kâtib-oğulları âilesine âid, elimizde mevcûd mezar kitâbelerinin en eski tarihlisidir. Ailenin XVIII. yüzyılın başlarından itibaren yaşadığı ancak bu kitâbe sâyesinde kat'i şekilde söylenebiliyor.

Zeyneb Hanım'ın, mezar kitâbesinde, Kâtib-zâde Hacı Osman Efendi'nin zevcesi ve müfti Hacı Ahmed Efendi'nin de kızı olduğu kaydedilmek sûretiyle, hüviyeti vâzıh şekilde açıklanmıştır. Buna rağmen elimizde bulunan şecerelere onun ismi geçmemiştir. Her ne kadar bu şecerelerde Hacı Halil Efendi'nin kerimesi

Zeyneb Hanım ve torunu Şerife Zeyneb Hanım ile Mehmed Ârif Efendi torunu Zeyneb Hanım gibi kimseler var ise de, daha yeni zamanlarda yaşamış olan bu hanımlar, Kâtib-oğulları âilesine mensub kız evlâdlardır. Ancak âile efradı arasında Zeyneb isminin tekrarlanması, bize bu âileye mensub eski kadınlar arasında, Zeyneb isimli bir kadının varlığına delil teşkil edebilir. Nitekim yayınladığımız kitâbe de bu düşünceyi doğrulamaktadır. Burada bahis mevzuu edilen Zeyneb Hanım zevci Hacı Osman Efendi dahi, gördüğümüz şecerelerde kayıtlı değildir. Mezkûr şecerelerde, ancak Kâtib-zâde El-hacc Ahmed Reşid Efendi'nin oğlu ve İzmir voyvodası meşhur Hacı Mehmed Efendi'nin babası olan Hacı Osman Efendi'den bahsedilmektedir ki, bu Osman Efendi kanaatimizce daha sonraki devrin adamıdır. Hâlen hayatta bulunan ve 5. Şevval. 1221 (16. Aralık. 1806) tarihli bir vakfiyeye sahip olan, bu âileye mensup Fatma Hanım, mezkûr vakfiyenin Ahmed Reşid oğlu Hacı Osman Efendi'ye âid bulunduğunu söylemektedir. Bu itibarla, 1185 (1771) de vefat eden Zeyneb Kadın'ın kocasının, 1806 da tanzim olunan vakfiye sahibi Osman'dan önce yaşamış olabileceği tahmin olunmaktadır. Nitekim, Kâtib-oğulları âilesiyle yakın akrabalığı bulunan, İzmirli Sandık-emini-zâde Mehmed Bey'in yazmış olduğu *İzmir Tarihi*'nde dahi şu ifadeye tesadüf ediyoruz.

"...Kâtib-zâdelerin şimdiki Askerî Hastahanesi olan Karantina'daki binasına Sultan Mahmud [II] zamanında vaz'-i yed edilmişti. Elimizde bulunan vakfiyeye göre, [bu âile] Osman Efendi isminde bir İzmir müselliminden başlıyor. Gittikçe nüfuz ve kudretini arttıran bu âile, dere-beyliğinin en yüksek bir haddine vâsıl olmuştu. Osman Efendi'nin oğlu ve halefi Ahmed Reşid Efendi, Halim-Ağa çarşısının köşesindeki mescid ile Kestelli caddesindeki Kâtib-zâde medresesini, Başoturak [Baş-durak] daki sebili yapıdırıp vakf eylemiştir. Kendisinden sonra oğlu Osman Bey, ondan sonra bunun oğlu Hacı Mehmed Efendi dere-beyliği yapmışlardır. Fakat bu âilenin hüküm ve nüfuzu Sultan Mahmud'un cülûsu ile beraber hitama ermiştir...."⁴

Bu kayıtlardan anlaşılacağı üzere, şecerelerde gördüğümüz "Osman Bey bn. Hacı Mehmed Efendi bn. Hacı Osman Efendi bn. El-hacc Ahmed Reşid Efendi" silsilesine, Ahmed Reşid Efendi'nin

⁴ Râif Nezih, *İzmir Tarihi*, I. kitab, ikinci kısım, 12. forma, sahife 8/9, İzmir 1926.

babası olarak, bir Osman Efendi ismi ilâve etmek lâzımdır. İşte bu Osman Efendi de, 15. Rebi'ülevvel. 1185 (28. Haziran. 1771) de vefat eden Zeyneb Kadın'ın zevci olmalıdır. Burada şunu da kaydedelim ki, bizim İzmir'de Kâtib-zâdelerden Fatma Hanım nezdinde gördüğümüz Hacı Ahmed Reşid Efendi oğlu Hacı Osman Efendi'ye âid 1806 tarihli vakfiyede, Ahmed Reşid Efendi'den evvel, bir Mehmed Efendi'den bahs olunmaktadır ki, bu Mehmed Efendi'nin kim olduğu kat'i şekilde tâyin edilemedi. Bu şahıs belki Ahmed Reşid Efendi'nin dedesi ve Zeyneb Kadın'ın zevci olan Osman Efendi'nin de babasıdır.

Zeyneb Hanım'ın babası Müfti Hacı Ahmed Said Efendi hakkında dahi şimdiye kadar her hangi bir bilgiye rastlanamadı. Bu zâtn İzmir veya civarı kazalarda müftilik yapmış bulunması muhtemeldir. Ancak şecerede Ahmed Reşid Efendi'nin oğullarından olup, Zeyneb Kadın'ın torunlarından olması muhtemel görülen Hacı Halil Efendi'ye "Müfti-zâde" denilmesi de dikkati çekiyor ve bu husus Ahmed Reşid Efendi'den önce, Osman Efendi isimli bir kimsenin bulunduğu yolundaki tahminimizi teyid ediyor.

2

Kâtib-zâde İsmail Efendi'nin kabir kitâbesi

Küllü nefsin zâikatü'l-mevt

Kûs-ı rihlet çalınınca eyledim ben âh-ı zâr

Hil'at-ı ekfân-ı libâsım dutdum ol dârü'l-karâr

Sâgar-i mevtin şarâbı âkibet nûş olmalı

Dest-i sayyâd-ı ecelden mümkün olmaz hiç firâr

Merhûm ve mağfûr Kâtib-zâde İsmail Efendi

Rûhiçün rizâen-lillâh-i taâlâ

El-fâtîha. Sene 1198 (1783/1784)

Taş nr. 1115 (Şekil nr. 1)

Kâtib-oğulları âilesinin, elimizde bulunan en eski tarihli mezar kitâbelerinden biri de, 1198 (1783/84) yılında vefât eden İsmail Efendi'ye âiddir; fakat maâlesef bu kitâbede İsmail Efendi'nin pederini ve hangi vazifede bulunduğunu gösteren bir kayda tesadüf edilemiyor. Bu itibarla, İsmail Efendi'nin Kâtib-oğulları âilesi arasında işgâl ettiği yeri tâyin hususu müşkilât arz etmektedir.

İzmir'de, Kestelli caddesiyle Sâlebcı-oğlu câmi'ine giden sokağın birleştiği noktada ve Kâtib-oğulları âilesine mahsus olduğu söylenen eski bir bina dahilinde kutu îmalâthaneleri bulunan, Bay Ahmed Kâtiboğlu'nda gördüğüm ve sûretini aldığım Kâtib-oğulları âilesine âid şecerede, Müfti-zâde nâmiyle de anılan, Hacı Halil Efendi mahdumu Hacı İsmail Fahreddin Efendi adında biri görülmektedir⁵; yine bu âileden olup İzmir'de, Millî Kütüphanesi'nin arkasında, Doktor Demir Ali'nin muâyenehânesi yanındaki çıkmaz sokakta oturan Fatma Hanım nezdinde mevcut, Kâtib-zâde Hacı Osman Efendi'nin tanzim eylediği 16. Aralık. 1806 (5. Şevval. 1221) tarihli vakfiyede ve diğer bir şecerede, Hacı İsmail Fahreddin Efendi'nin adı geçmekte, kendisinden aynı zamanda müderris-i kirâm diye bahs olunmaktadır.

Bu husus bize gösteriyor ki, kitabesini neşrettiğimiz Kâtib-zâde İsmail Efendi, 16. Aralık. 1806 tarihli vakfiyenin tanzimi sırasında bulunan, gerek Hacı Osman Efendi'nin, gerek şecere-lerin bahsettiği müderris İsmail Fahreddin Efendi'den çok evvel vefât etmiştir; fakat doğum ve ölüm tarihleri bulunmayan bu şecere-lerde, Hacı Osman Efendi kuşağı veya ondan öncekiler arasında da İsmail Efendi adında her-hangi bir kimse bulunmuyor; ancak Hacı Halil Efendi'nin oğlu müderris İsmail Fahreddin

⁵ Hacı İsmail Fahreddin Efendi'nin babası Kâtib-zâde Hacı Halil Efendi ile meşhur İzmir Voyvodası Kâtib-zâde Hacı Mehmed Efendi'nin babası Osman Efendi kardeşler. Hacı Mehmed Efendi'nin İzmir'de voyvodalık yaptığı esnada, müderris-i kirâmdan İsmail Fahreddin Efendi'de İzmir'de Baş-âyân olarak bulunuyordu. 1816 senesinde Hacı Mehmed Efendi'nin, kapudân-ı derya Husrev Mehmed Paşa tarafından katli mütaakib, İsmail Fahreddin Efendi, yine âyândan olan kardeşi Mustafa Bey ile birlikte İstanbul'a dâvet edildi. Bir müddet burada kaldılar; fakat tekrar İzmir'e gönderilmeleri mahzurlu görüldüğü gibi, İstanbul'da dahi alıkonulmadılar ve II. Mahmud'un emri üzerine, Filibe'ye gönderilmeleri kararlaştırıldı. Onların Sofya'dan afvleri hususunda padişaha bir çok mektublar yazdıklarını ve nihayet İsmail Fahreddin Efendi'nin afv olunarak İstanbul'a geldiğini, ilmiyede kendisine vazifeler verildiğini; fakat yine İzmir'e gönderilmediğini görüyoruz. İsmail Fahreddin Efendi ile kardeşi Mustafa Bey hakkında bak: *Mühimme-Defteri*, nr. 227, s. 211 ve nr. 229, s. 230; nr. 231, s. 68 ve nr. 232, s. 160/31, Baş-bakanlık Arşivi, II. Mahmud devri *Hatt-ı hümayınları*, nr. 31147, 25221 ve *Cevdet dahiliye*, nr. 17754, Baş-bakanlık Arşivi; Sâhaflar Şeyhî-zâde Esad Efendi, *Vekâî-nâme*, 4. kısım, vrk. 107/a, Üniversite Kütüphanesi, T. Y. nr. 6094; Şânî-zâde Atâullah, *Tarih*, İstanbul 1234/1290, I. s. 301, II. s. 308-309; *İlmiye ricâline mahsus mansıb defteri*, vrk. 45/b, Esad-Efendi Kütüphanesi (Süeymaniye), nr. 3845; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul 1303, I, s. 379.

Efendi'den maada, kitâbesini neşrettiğimiz İsmail Efendi isimli ve 1198 (1783/84) de ölmüş diğer bir şahsın dahi bu âilenin ferdleri arasında mevcut bulunması muhakkak olduğuna nazaran, bu yeni şahsa da şecerelerde âilenin en eski mensubları meyanında yer vermek icab ediyor.

3

Kâtib-zâde Mehmed Emin Efendi'nin kabir kitâbesi

Küllü nefsin zâikatü'l-mevt

Etti pervâz emr-i Hak'la bu kafesden mürğ-ı cân

Kûs-ı rihlet çâlınınca kasr-ı ten' oldu virân

Tâ'n-ı Tâ'unla şahâdet çün nasîb oldu anâ

Ne saâdet zümre-i ahyâr içinde bî'l-îyan

Bendesine⁶ da'vet etti hazretine Zü'l-celâl

Eyyühe'n-nefs irci' ile eyledi teslîm-i cân

Yâd edin rahmetle ismin çünki düşdü târihi

Çâr-Yâr olsun enîsi meskeni dâr-ı cinân

Merhûm Kâtib-zâde Mehmed Emin Efendi

Râhuna el-fâtîha. Sene 1198 (1783/84)

Taş nr. 1116 (Şekil nr. 2)

Kâtib-oğulları âilesinden, hakkında en az bilgiye sâhib olduğumuz şahıs Mehmed Emin Efendi'dir. Mevcûd şecereden, Kâtib-oğulları âilesinin kurucusu olarak kabûl edilen Hacı Ahmed Reşid Efendi'nin, Mehmed Emin Efendi isminde bir oğlu bulunduğu ve bu Mehmed Emin Efendi'nin çocuk bırakmadan öldüğü öğreniliyor. Yalnız 1198 (1783/84) de vefat eden Mehmed Emin Efendi'nin babasının ismi bizce meçhûl olduğundan, şeceredeki Mehmed Emin Efendi ile kitâbesini yayınladığımız Mehmed Emin Efendi'nin aynı kimse olup olmadığı hususunda tam bir sonuca varılamadı. Ancak mezar kitâbesinin mevcûdiyeti ile mahakkak sûrette yaşamış olduğunu söyleyebileceğimiz Mehmed Emin Efendi'nin ölüm tarihinin tekabül ettiği devre dahi, Ahmed Reşid Efendi'nin çocuklarının yaşamış olduğu zamana uygun düşmektedir. Bu itibarla şecerelerde görülen Mehmed Emin Efendi ile kitâbesi mevcûd bulunan Mehmed Emin Efendi'nin aynı şahıs olması ihtimal dahilindedir.

⁶ Bendesini olması daha doğrudur.

4

Kâtib-zâde Hacı Ahmed Efendi'nin mezar kitâbesi

Hüve'l-Hâllâku'l-bâkî

Fazilet bâbının kânı cihânın fahr-ı bâlâsı

Kemâl-i ilm ile irfân mükerrem zât-ı ülyâsı

Yetiştî hükm-i rabbânî bekâya eyledi rihlet

Sunub destîne kevserden Behişt'in ke'es havrâsı

Ulaştı rûhu't-tâka sakâhüm rabbühüm câmi

Gelüp arş-ı mu'âllâda selâmün tibtüm duâsı

Müderris Kâtib-zâde Hacı Ahmed Efendi

İdin ruhûna fâtîha ki zîr-i rahmet asâsı

Sünûh-ı feyz-i rahmânî olup tarih budur ancak

Civâr-ı enbiya oldu Behişt'de günc-i me'vâsı

Sene 1227 (1812)

Taş nr. 1120 (Şekil nr. 6)

Kâtib-oğulları âilesi arasında, Ahmed isimli bir çok şahsa tesadûf ediyoruz. Meselâ elimizdeki şecerelerde, hemen hemen âilenin ilk mensuplarından biri olarak gösterilen Hacı Ahmed Reşid Efendi'den maada, bunun çocuklarından Hacı Osman Efendi oğlu Ahmed Efendi, Mehmed Ârif Efendi oğlu Ahmed Efendi, Hacı Bekir Efendi torunu Ahmed Efendi ve daha yeni zamanlara âid kuşaklardan Mehmed Ârif Efendi torunu Hacı Ahmed Efendi, Hacı Halil Efendi kolundan, Çelebi-zâde Mehmed Sâid Efendi oğlu Ahmed Şevki Efendi gibi daha bir çok Ahmed isimli kimseleri görmek mümkündür; fakat bu Ahmed isimlerinden hiç birinin yanına, diğer bazı isimlerde olduğu gibi, müderris kaydı konulmamıştır. Bu itibarla kitabede baba ismi yazılı olmayan, ancak 1227 (1812) de vefat ettiği malûm bulunan Kâtib-zâde Müderris Hacı Ahmed Efendi üzerinde biraz durmak icab ediyor. Her ne kadar ilk akla gelen Hacı Ahmed Reşid Efendi oluyorsa da, kitabede ikinci isim olarak Reşid kaydının mevcûd olmaması, diğer taraftan şecerelerde, Ahmed Reşid Efendi'nin müderrislik yaptığına dâir izahat bulunmaması, nihayet bu ölüm tarihinin, Ahmed Reşid Efendi'ye nazaran biraz daha geç tarihlere tesadûf etmesi, kitâbesini gördüğümüz Hacı Ahmed Efendi'nin, Ahmed Reşid Efendi olamayacağı kanaatini uyandırmıştır.

Diğer taraftan Baş-bakanlık Arşivi Mühimme defterlerinde ve daha bâzı tasniflerde yaptığımız araştırmalarda da, Kâtib-zâde Müderris Hacı Ahmed isimli bir şahıs görülemedi. Yalnız bu âileden 1229 (1814), 1230 (1815) senelerinde İzmir Meyve-i ter güm-rükcüsü olan⁷ ve evâhir-i Cemâziyülevvel 1232 (Nisan 1817) de İbrâil kal'ası binâ-emînliğine tâyin edilen⁸, evâsıt-ı Cemâziyül-âhır 1233 (Nisan 1818) de dahi bu vazifede bulunan⁹, Dergâh-ı âlî kapucu başlarından Kâtib-zâde Ahmed isimli bir şahsa tesadüf ediyoruz¹⁰. Bu şahıs ise, II. Mahmud'a âid 51458 numaralı hatt-ı hümayûndan öğrenileceği veçhile, İzmir voyvodası Hacı Mehmed Efendi'nin kardeşi olup, İzmir hâdisesini müteâkib şehirden çıkarılmış, evvelâ İstanbul'a daha sonra da İbrâil kal'ası binâ-emînliğine gönderilmiş bulunduğundan, 1227 tarihli mezar kitâbesinin bu Ahmed Efendi'ye de âid olamayacağı meydandadır.

Nihayet rikâb-ı hümayûn ve taşra ağalarına mahsus bulunan bir defterin 1219-1220 (1804-1805) senelerine âid kısmında, kapucı-başı Kâtib-zâde Ahmed Ağa isimli diğer bir kimsenin, İzmir ağaları arasında zikredildiğini görüyoruz¹¹ ki, bu şahıs kanaatimizce şecerelerde bulunan Kâtib-zâde Mehmed Ârif Efendi'nin oğlu, aynı zamanda İzmir voyvodası Hacı Mehmed Efendi'nin de yeğeni olmalıdır. *Sicill-i Osmânî*, bunlardan maada Tekirdağlı Matbah-emini Ahmed Ağa'nın devrine muâsır olarak (1810-1873), İzmir'li Kâtib-zâde Silâhşör Ahmed Ağa isminde birinden bahsetmektedir¹². Netice itibariyle diyebiliriz ki, 1812 de vefat ettiğini muhakkak surette mezar kitâbesinden öğrendiğimiz, Kâtib-zâdelerden Müderris Hacı Ahmed Efendi'nin, bu âile içindeki yerini tam ve kat'i olarak şimdilik tesbit mümkün olamıyor.

⁷ *Mühimme Defteri*, nr. 238, Receb 1230 (Haziran 1815) tarihli hüküm sûreti. II. Mahmud'un *Hatt-ı hümayûnları*, nr. 51458 Baş-bakanlık Arşivi.

⁸ *Mühimme Defteri*, nr. 237, s. 90; II. Mahmud'un *Hatt-ı hümayûnları*, nr. 48707, Baş-bakanlık Arşivi.

⁹ *Mühimme Defteri*, nr. 237, s. 239; *Cevdet tasnifi*, nr. 8544, 9399, Baş-bakanlık Arşivi.

¹⁰ Bu Ahmed Efendi, daha sonra Edirne Sarayı'nın tâmirine memur edilmiş ve vazifesini tamamladıktan sonra, İstanbul'a dönmek için müracaat' da bulunmuş-tur. Bak: Ahmed Lütfî, *Tarih*, İstanbul 1291, II. s. 135.

¹¹ Üniversite Kütüphânesi, T. Y. nr. 8877.

¹² Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, I. s. 292.

5

Kâtib-zâde Mir Mehmed'in mezar kitâbesi

Hüve'l-Hâllâku'l-bâki

*Kâtib-oğlu neslinin bir gonce-i ra'nâ gülü
Tıfl-ı nevres bâğ-ı nâzın nev-nihâl-i sünbülü
Gül cemâlin soldurup çün bâd-ı hazân
İtmesün mi nâle ruhsârında khâl-i fülfuli
Pederi El-hacc Ömer Efendi'nin nola
Firkatinden dâğdâr olsa aceb mi dili
Yâ İlâhi kabrini eyle riğâz-ı bâğ-ı khuld
Pür tarâvet eylesün her dem anı rahmet seli
Hüriler birbirine tebşîr edüp târihini
Mir Mehmed oldu gül gülzâr-ı cennet bülbüli
Sene 1229 (1814) Taş nr. 1221 (Şekil nr. 4)*

Kâtib-oğulları âilesinin en çok kullandıkları isimlerden biri de Mehmed'dir. Her hâlde, âilenin müessisi olarak kabul edilen Ahmed Reşid Bey'in dedesinin veya babasının adının Mehmed olması, bu hususta müessir olmuştur denilebilir. Şecerelerde gördüğümüz üzere Mehmed isimli şahıslar, daha ziyade, Hacı Osman Efendi'nin çocukları ve torunları arasında yer almaktadır; meselâ Hacı Osman Efendi'nin, Mehmed Emin ve Mehmed Ârif adındaki iki kardeşinden maada, Midilli'de medfûn Hacı Mehmed Efendi adında bir oğlu vardı. Diğer taraftan kızı Fatma Hanım'ın bilâveled öldüğü söylenen oğlu Mehmed Bey ile Hacı Ömer Efendi'nin mahdumu, Ağa-Bey diye meşhur ve bilâveled vefat eden Mehmed Bey, bunun torunları idi. Daha bâzı Mehmed isimli kimselere de Kâtib-zâdeler âilesinin bu kolunda sık sık rastlanmaktadır. Lâkin içlerinde Mehmed bn. Ömer künyeli tek bir şahıs mevcuttur ki, bu da 19. Ramazan. 1240 (7. Mayıs. 1825) tarihinde vefat eden ve mezar kitâbesini neşrettiğimiz Hacı Ömer Efendi'nin oğlu, Ağa-Bey diye meşhur olan Mehmed Bey'dir. Her ne kadar bu Mehmed Bey'in ölüm tarihi, babası'nın ölüm tarihinden çok evvele tesadüf etmekte ise de, şecerelerde bilâveled öldüğünün kayıtlı bulunması ve mezar kitâbesinde de genç yaşta, babasının sağlığında vefat ettiğinin açıklanması hususları, bu meselede her hangi bir tereddüde mahâl bırakmayacağı düşüncesindeyiz.

Kâtib-zâdelerden Zeyneb Hanım'ın kabir kitâbesi

Hüve'l-Hâllâku'l-bâkî

*Cür'a-nüş-i bezm-i fâniden kimin var çâresi
Hâk-i tiredir nihâyet mûrg-ı cismın lânesi
Gül-sitân-ı nesl-i Kâtib-zâde'nin ra'nâ gülî
Hâcî Bey'in zevce-i ismet dür-i yekdânesi
Ya'ni Kâtib-zâde El-hacc Halil'in duheri
Da'vet-i Hakk'a icâbet eyleyüp cânânesi
Terk-i fânî eyleyüp çün eyledi azm-i bekâ
Hür-i cennet ola şem'i rûhunun pervânesi
Hakta'âlâ kabrini pür envâr-ı rahmet eyliye
Eylesün ilbâs-ı gûfrân sebz kâlâ câmesi
Dücihanda ide Bârî fevtine târih için
Gülşen-i Adn ola Zeyneb Hânım'ın kâşânesi
Sene 1233 (1817/1818)*

Taş nr. 1110 (Şekil nr. 11)

Müfti-zâde Hacı Halil Efendi'nin kızı ve Hacı Ahmed Reşid Efendi'nin torunu Zeynep Hanım Kâtib-oğullarına âid şecerede yer almış bulunmaktadır; hatta bunun çocuk bırakmadan öldüğü dahî kayıtlıdır. Zeyneb Hanım'ın kardeşi İzmir baş âyanından Müderris Hacı İsmail Fahreddin Efendi ile diğer kardeşi yine âyândan Hacı Mustafa Efendi, İzmir'de makam ve şöhret sahibi insanlardı¹³. Zeyneb Hanım'ın Fatma Hanım ismindeki kız kardeşi ise, Çelebi-zâde'lerden¹⁴ bir kimse ile evlenmiş olacak ki, bunun, Çelebi-zâde Mehmed Said Efendi adında bir evlâdı bulunduğunu görüyoruz.

Zeyneb Hanım'ın mezar kitâbesinde sâdece Hacı Bey diye zikredilen zevci hakkında şimdilik her hangi bir bilgiye sahip değiliz. Esas ismi mâlûm olmadığı gibi, evlâdı dahi bulunmadığından, 1233 (1817/1818) de hitâma eren âilenin bu kolu için fazla bir bilgi bulmak da muhtemel görünmüyor.

¹³ İsmail Fahreddin Efendi ve Mustafa Bey hakkında, 1198 (1783/1784) de vefat eden İsmâil Efendi dolayısıyla malûmut verilmiştir.

¹⁴ Çelebi-zâdeler ile Kâtib-oğulları'nın akrabalığı için, 1255 (1839) de vefat eden Meryem Hanım'ın kitâbesi kısmına bakınız.

Kâtib-zâde Seyyid Râgıb Efendi'nin kabir kitâbesi

Hüve'l-Hâllâku'l-bâkî

*Âh ile zâr kılarım gençliğime doymadım
Derdime dermân aradım bir ilâcın bulmadım
Hasretâ fânî cihanda tûl-i ömr sürmedim
Firkatâ takdîr bu imiş tâ ezelden bilmedim
Kâtib-zâde El-hacc Bekir Efendi
Mahdûmu merhum Seyyid Râgıb Efendi
Rûhuna fâtiha. Sene 1236 (1820/1821)*

Taş nr. 1123 (Şekil nr. 7)

Bu devrin vekâyi-nâmeleri ile Baş-bakanlık Arşivinde yaptığımız inceleme sonunda ve elimizde bulunan şecerelerde, Hacı Bekir Efendi oğlu Seyyid Râgıb Efendi isimli herhangi bir şahsa tesadüf edemedik. Her ne kadar Kâtib-oğulları âilesinin fertleri arasında, Râgıb Paşa¹⁵, Ahmed Râgıb Bey gibi kimseler var ise de bunların hiç birinin baba adı Bekir olmadığı gibi, yaşadıkları devirler de daha yeni zamanlardır. Diğer taraftan, Kâtib-oğulları âilesinin kurucusu olarak tanınan Hacı Ahmed Reşid Efendi'nin, Hacı Bekir Efendi adında bir oğlu bulunduğunu yine şecerelerden öğrenmekteyiz. Fakat bu Hacı Bekir Efendi'nin dahi Râgıb isimli oğlu yoktur; ancak Safiye Hanım adında bir kızı vardır ki, şecereler âilenin bu kolunu Safiye Hanım'dan indirmektedirler. Kâtib-oğulları âilesinden olup, yaşadığı muhakkak bulunan ve bizim kitâbesini neşrettiğimiz Seyyid Râgıb Efendi, şimdilik bu âile mensubları arasında Hacı Bekir isimli başka bir şahıs tesbit edemediğimize nazaran, Ahmed Reşid oğlu Hacı Bekir Efendi'nin mahdumu olması icâb ediyor. Bu husus ölüm tarihi itibarıyla de aynı devreye uygun düşmektedir. Çünkü El-hacc Ahmed Reşid Efendi'nin torunlarının daha ziyade 1220-1240 seneleri arasında faal röl oynadıkları görülüyor. Seyyid Râgıb Efendi'nin de İzmir

¹⁵ Râgıb Paşa, 1250 (1834/35) senesinde doğmuştur. Midilli'de katledilen İzmir Beyi Kâtib-zâde Mehmed Bey'in yeğeni ve Dellâl-Başı-zâde Mehmed Âli Ağa'nın da oğlu idi. 25 Eylül 1340 de vefat etti. Uzun müddet Kâtib-oğlu Ahmed Reşid Efendi evkafına mütevellilik yaptı. Bayındır Müftisi-zâde sadriâzam Sadık Paşa ile de bacanak bulunuyordu. Bak: Râif Nezih, *İzmir Tarihi*, I. kitab, 3. kısım, 18. forma, s. 10.

hâdisesinden beş sene sonra vefat ettiğini belirtmek lâzımdır.

Tahminlerimiz doğru çıktığı takdirde, şecerelere, El-hacc Bekir Efendi'nin oğlu olarak, Seyyid Râgıb Efendi ismini ilâve etmek zarureti hâsil olacaktır.

8

Kâtib-zâde Hacı Mehmed Ağa'nın hem-hânesi
Vesile Hanım'ın kabir kitâbesi

هوالمحى الذى لا يموت

*Kâtib-oğlu El-hacc Mehmed Ağa'nın hem-hânesi
Vesile Hanım Riyâz-ı Hûld,e etti rihleti
Şöyle bir ankâ-mizâc-ı pâk-hâk hanım idi
Âleme rıfk-ı nüvâziş etmek idi âdeti
Rûhuna olsun demâdem rahmet-i Hak bî-hisâb
Cennet-i Firdevs-i a'lâ ola cây-ı râhati
Çünkü bildi bu fenâda kimseye yoktur bekâ
Ni'met-i dâr-ı bekâya kıldı cânı rağbeti
Dört taraftan çıktı feryâd fevti târihi ile
Cânib-i Adn'e Vesile buldu râh-ı râhmet-i
Fî. Ramazan. sene 1239 (Mayıs. 1824)*

Burada ismi geçen Hacı Mehmed Ağa'nın, Vesile Hanım'ın ölüm tarihine bakarak, Kâtib-zâde Hacı Osman Efendi'nin oğlu meşhur İzmir voyvodası Hacı Mehmed Efendi olması lâzım geldiği kanaatindeyiz. Her ne kadar, şecerelerde bu Hacı Osman Efendi'nin, kızı Fatma Hanım'dan Mehmed Bey ve diğer oğlu Hacı Ömer Efendi'den, Ağa-Bey diye meşhur Mehmed Bey isminde birer torunu bulunduğu gösterilmekte ise de, bu torunların her ikisinin dahi bilâ-veled öldüğüne dâir yine bu şecerelerde kayıd vardır. Diğer taraftan, bu Mehmed beyler, daha yeni zamanların adamı sayılırlar. Bu itibarla Vesile Hanım'ın, bizce İzmir'de şöhret yapan, Osman Efendi'nin oğlu Hacı Mehmed Efendi'nin "Hem-hânesi,, olması muhtemeldir. İzmir voyvodası Hacı Mehmed Efendi'nin ölümünü ve Midilli'de defnini müteâkib, âilesi efradından ve bilhassa kadın ile çocuklarından bir kısmı, İzmir'den çıkarılmamış olduğu için "Hem-hânesi,, bulunduğunu tahmin ettiğimiz Vesile Hanım'ın da, İzmir'de kaldığı ve bu şehirde vefat etmiş olduğu anlaşılıyor. Diğer taraftan Hacı Mehmed Efendi'nin oğlu

Osman Bey'in, kızına Vesile ismini koyması dahi, bu hususta dikkati çekmektedir. Ancak, Kâtib-oğulları âilesinin bütün ferdlerine kitâbelerde "Efendi" ve bazı vesikalarda da "Bey,, diye hitâb olduğu hâlde¹⁶, buradaki kitâbede ve bir de Taşra Ağaları Defteri'nde "Ağa,, tâbirini görmekteyiz¹⁷. Bu husus, II. Mahmud'un dahi nazar-ı dikkatini celbetmiştir. Edirne Sarayı'nın tâmirini ikmâl ettikten sonra mesârifinin tesviyesini ve İstanbul'a dönmeyi arzu eden binâ-emîni Kâtib-zâde Ahmed Efendi'nin dilekçesi üzerinde aşağıdaki hatt-ı hümayûnun mevcûd bulunduğunu, Lûtfi Efendi tarihinde yazmaktadır.

«Edirne Sarayı bina-emîni Kâtib-zâde Ahmed Ağa'nın işbu kâimesi ile diğer şukkası manzûrum olmuştur. Ancak, bu bina-emîni olan Ahmed Ağa kapucı-başu olmak gerek, kapucı-başulara Efendi tâbir olunduğunu işitmedim. Sehven yazılmış desem bir mahallinde olmak lâzım gelir. Âmedi odasında hülâfa çoğaldıkça doğrusu âmedici'nin dikkati artıyor, tetkar bunları gözden geçürüb niçin bakmıyor bilmem...»¹⁸.

Bu meselede Kâtib-zâde lâkabının ve Kâtib-zâde âilesi arasında müfti, müfti-zâde ünvânlı kimselerin bulunmasının, hatta içlerinde Süleymaniye dereceli müderrislerin âyânlık yapmış olmasının üzerinde durmak icâb eder. Şimdilik Kâtib-oğulları âilesinin etraflı şekilde tarihini yazacak kadar bol malzemeye sâhib olmadığımızdan, bu gibi hususların hâllini, ilerideki çalışmalarımıza bırakmak gerekmiştir.

9

Kâtib-zâde Hacı Ömer Efendi'nin kabir kitâbesi

Hüve'l-Hâllâku'l-bâkî

*Lâyık-ı mâğfiret-i hazret-i gaffâr olsun
Rahmet-i nâ-mütenâhiye sezâvâr olsun
Hil'at-i fâhiresi dâmen-i afv-i Settâr
Rûh-ı pâkine gidâ lezzet-i didâr olsun*

¹⁶ Mühimme Defteri, nr. 237, s. 66 ve 90; nr. 238, s. 80.

¹⁷ Rikâb-ı Hümayûn ve Taşra Ağaları Defteri, İstanbul Üniversitesi, T. Y. nr. 8877.

¹⁸ Lûtfî, Tarih, İstanbul 1291, II. s. 131; II. Mahmud bu sebeple hatt-ı hümayûnlarında dâima «Ağa» tâbirini kullanmıştır.

Merkad-i pâkin edüp şem'-i hidâyet rûşen
Meşhed-i zâhiri müstağrak-ı envâr olsun
Merhûm ve mağfûr Kâtib-zâde
El-hacc Ömer Efendi rûhuna
Rizâ'en-lillâh fâtîha
 19. Ramazan. 1240 (7. Mayıs. 1825)

Taş nr. 1124

Bu kitâbede, Hacı Ömer Efendi'nin babasının adı bulunmadığı için onun kimin oğlu olduğunu kat'i şekilde tesbit etmek şüphesiz güçtür; ancak elimizdeki şecerelede, Kâtib-oğulları âilesinden Ömer isimli tek bir şahsa tesadüf edilmesi, meseleyi kolaylaştırmaktadır. Bu şahıs ise, Kâtib-zâde El-hacc Ahmed Reşid Efendi'nin torunu ve Hacı Osman Efendi'nin oğlu olup, meşhur İzmir voyvodası Kâtib-zâde Hacı Mehmed Efendi'nin de kardeşi Hacı Ömer Efendi'dir.

Bu devir vak'a-nüvislerinden, Şâni-zâde Atâullah Efendi, Kâtib-zâdelere Ömer Efendi ismindeki bir şahıs hakkında, tarihinde şu bilgiyi vermektedir. «...Belde-i mezkûrenin [İzmir] tahliye ve tathiri irâde-i şahâne muktezâsından olup, yine bu takımdan Ömer Ağa nâm kimesnenin her ne kadar bir işe müdahalesi olmamış ise de ...Kâtib-oğullarından olması ciheti ile anın dahi âhar mahâlde ikamesi hususunu da müşârün-ileyh [Kapûdan - deryâ Husrev Mehmed Paşa] inha etmekle çavuş mübaşeretini ile yine tarih-i merkum [Evâsıt-ı Muharrem 1232=Aralık 1816] da Midilli'de ikâmete memuren cezire-i mezbûreye iclâ ve isrâ olundu...»¹⁹. Cevdet Paşa, buna ilâveten Ömer Ağa'nın İzmir âyânı olduğundan dahi bahseder²⁰. Kendisinden sonra Çelebi-zâde Mustafa Efendi âyânlığa getirilmiştir.

Burada, İzmir'in voyvoda ve âyânlarından bir kısmının şehirden çıkarıldıkları esnâda, bilhassa Hacı Mehmed Efendi'nin katli olunarak, defnedildiği Midilli adasına, Ömer Efendi'nin dahî gönderilmiş bulunması dikkati çekmekte ve şecerede gördüğümüz vechile, bu Ömer Efendi'nin, meşhur Kâtib-zâde Mehmed Efendi'nin kardeşi olması lâzım geldiği hususundaki tahminimizi takviye etmektedir. Ancak, Ömer Efendi bu hadiseye katılmadığı için bir

¹⁹ Şâni-zâde, *Tarih*, İstanbul 1290, II, s. 322-23.

²⁰ Cevdet Paşa, *Tarih*, İstanbul 1309, X, s. 210.

kaç ay sonra, her ihtimâle karşı, İzmir'den Midilli'ye gönderilmiş, bir müddet burada alıkonmuş ve bilâhire İzmir'e dönmek imkânını bulduğundan, 19. Ramazan. 1240 (7. Mayıs. 1825) tarihinde de İzmir'de vefat etmiştir diyebiliriz.

Sandık-emîni-zâde Mehmed Bey, İzmir'de hâlen İngiliz-bahçesi diye meşhur olan mahallin, Kâtib-zâde Ömer Efendi'ye âid bulunduğunu ve vaktiyle Ömer Efendi Bahçesi nâmı ile şöhreti olduğunu yazar²¹. Kâtib-zâdelere âid şecerelede, Hacı Ahmed Reşid Efendi'nin çocuklarından, Hacı Osman Efendi torunları arasında, İngiliz-zâde Mehmed Bey isimli bir şahsa tesadüf ediyoruz. ki, bu zat aynı zamanda, Hacı Ömer Efendi'nin kız kardeşi Âbide Hanım'ın kızının oğlu olarak, yine bizde mevcut şecerelede gösterilmektedir.

10

Kâtib-zâde Osman Efendi'nin kabir kitâbesi

Hüve'l-Hâllâku'l-bâki

Lâyık-ı mağfîret-i hazret-i gaffâr olsun
Rahmet-i nâ-mütenâhiye sezâvâr olsun
Hil'at-i fâhîresi dâmen-i afv-i Settâr
Rûh-ı pâkine gıda lezzet-i didâr olsun
Merkad-i pâkin edüp şem'-i hidâyet rûşen
Meşhed-i zâhiri müstağrak-ı envâr olsun
Kâtib-zâde El-hacc Mehmed Efendi'nin
Mahdûmu Osman Efendi'nin
Rûhuna fâtîha
 Fî. 25. Zilhicce. 1244 (27. Haziran. 1829)

Taş nr. 1125 (Şekil nr. 5)

Bahis mevzuu kitâbeden, 27. Haziran. 1829 (25. Zilhicce. 1244) tarihinde vefat ettiğini öğrendiğimiz Kâtib-zâde Hacı Mehmed Efendi mahdumu Osman Efendi'nin, şecerelede Midilli'de medfun bulunduğu kayd edilen meşhur İzmir voyvodası Hacı Mehmed Efendi'nin oğlu Osman Bey olduğu kanaatindeyiz. Her ne kadar bu âilenin ferdleri arasında daha bir çok Mehmed isimli kimseler

²¹ Râif Nezih, *İzmir Tarihî*, İzmir 1926, I. Kitap, 2. kısım, 12. forma, s.8:

mevcûd ise de, bunların bir kısmı çocuk bırakmadan ölmüş²², bir kısmı da daha yakın devirlerde yaşamış insanlar olması dolayısıyla, bahis konusu Osman Efendi'nin babası olamayacakları şübhesizdir.

İzmir Tarihi müellifi Râif Nezih Bey, Sandık-emîni-zâde Mehmed Efendi'nin eserine müsteniden, İzmir voyvodası Hacı Mehmed Efendi'nin, Osman Bey adında bir oğlu bulunduğunu; bu Osman Bey'in, kapdân-ı derya Husrev Mehmed Paşa tarafından, donanmada katledilen babası Hacı Mehmed Efendi'nin ölümünden az sonra, İzmir müseilimi Hüseyin Bey tarafından çiftliğinde zehirletildiğini yazıyor²³.

Kâtib-zâde Hacı Mehmed Efendi'nin İzmir voyvodalığı esnasında yaptığı işlere mahsus elimizde oldukça bol vesika vardır²⁴. Bunlardan en son tarihlileri de Nisan 1816 (evâil-i Cemâziyü'l-evvel 1231) ve Temmuz 1816 (evâhir-i Şaban 1231) senesine âid birer hüküm sûretidir²⁵. Kapdân-ı derya Husrev Mehmed Paşa'nın, İzmir voyvodası Kâtib-zâde Hacı Mehmed Efendi'nin sülû-i hâline binâen donanmada evvelâ habs, bilâhire katledildiğine ve muhâlléfâtının zabtı için bir mübâşir tâyin edilip, voyvodalığa münâsibinin gönderilmesi hakkında yazdığı tahrirat ise, 29. Ağustos. 1816 (5. Şevvâl. 1231) tarihini taşımaktadır²⁶. Diğer taraf-

²² Mehmed Emin ve Mir Mehmed Bey'in kitâbeleri kısmına bakınız.

²³ *İzmir Tarihi*, İzmir 1923. I. kitab, ikinci kısım, 12. forma, s. 9/10.

²⁴ *Mühimme defterleri*, nr. 227, s. 211 de, evâhir-i Zilhicce 1228 (Şubat 1809); nr. 231, s. 66 da, evâhir-i Şevvâl 1224 (Aralık 1809); s. 126 da, evâil-i Safer 1225 (Mart 1810); nr. 232, s. 160 da, evâil-i Zilhicce 1225 (Ocak 1811); nr. 233, s. 89 da, evâil-i Ramazan 1226 (Eylül 1811); s. 127 de, evâsıt-ı Zilkâde 1226 (Aralık 1811); nr. 234, s. 18 de, evâhir-i Cemâziyülevvel 1227 (Haziran 1812), s. 149 da, evâsıt-ı Muharrem 1228 (Ocak 1813), s. 241 de, evâsıt-ı Rebi'ül-evvel 1228 (Mart 1813), s. 278 de, evâil-i Cemâziyüülâhir 1228 (Haziran 1813); nr. 235, s. 337 de, evâil-i Muharrem 1230 (Aralık 1814), s. 401 de, 25 Şevval 1229 (10 Ekim 1814); nr. 233, evâil-i Şaban 1230 (Temmuz 1815), evâhir-i Muharrem 1231 (Aralık 1815) tarihli hüküm sûretleri, Baş-bakanlık Arşivi.

Mühimme-i mektûmeler, nr. 6, evâsıt-ı Zilkâde 1228 (Kasım 1813), evâhir-i Zilkâde 1228 (Kasım 1813), evâil-i Muharrem 1229 (Aralık 1813) tarihli sûretler. Baş-bakanlık Arşivi; *II. Mahmud devri hatt-ı hümayûnları*, nr. 52212, 1225 (1810) tarihli telhîs; nr. 16238, 1229 (1814) tarihli telhîs ve 16900, 17152 sıra numaralı diğer iki telhis ile 49120/ A numaralı pusla, Baş-Bakanlık Arşivi.

²⁵ *Mühimme Defteri*, nr. 236, Baş-bakanlık Arşivi.

²⁶ *II. Mahmud devri hatt-ı hümayûnları*, 24250 sayılı tahrirat, Başbakanlık Arşivi.

tan Dergâh-ı âli kapucı-başlarından Menteşe sancağı mütesellimi Tavaslı Osman Ağa'ya yazılan Eylül. 1816 (evâil-i Şevvâl. 1231) tarihli diğer bir hüküm sûretinde dahi, şu ifadeye tesadüf ediyoruz :

«... İzmir voyvodası Kâtib-zâde Hacı Mehmed ma'rifetiyle Bodrum sahasında der dest-i inşâ olan elli dokuz buçuk zira' bir kıta kalyon-ı hümayûnum nısıf mertebesini geçmiş ve hitama yüz tutmuş olduğu bi'l-fiil deryâ kapudanı düstûr-ı mükerrer vezirim Husrev Mehmed Paşa iclâlehunun bundan akdemce donanmây-ı hümayûnumla Bodrum sahiline vürudunda meşhûd olmuş ise de, voyvoda-i merkumun vefâtı hasebiyle kalyon-ı mezkûrun üzerinde bulunan adamları teferruk....» etmiştir²⁷.

Bu itibarla, açık olarak görülüyor ki, Kâtib-zâde Hacı Mehmed Efendi, 29. Ağustos. 1816 tarinden önce vefât etmiştir. Kitâbede gördüğümüz Hacı Mehmed Efendi oğlu Osman Efendi'nin ölüm tarihi ise, voyvoda Hacı Mehmed Efendi'nin ölümünden takriben on üç sene sonradır. Bundan maada, Hacı Mehmed Efendi'nin yerine İzmir voyvodalığına tâyin olunan Sakız muhassılı Müsellim Hüseyin Kâmil Bey, İzmir'de ancak, Aralık. 1819 (evâhir-i Safer. 1235) tarihlerine kadar kalmıştır. Bunun dahi bir kalyon inşâsı dolayısıyla, bilâhire İzmir voyvodalığından uzaklaştırıldığını görüyoruz²⁸.

Bu durumda mezar kitâbesi mevcut Kâtib-zâde Hacı Mehmed Efendi oğlu Osman Efendi, Râif Nezih Bey'in kaydettiği şekilde, İzmir vak'asını müteakip, Hüseyin Kâmil Bey zamanında öldürülmüş olamaz; ancak, aynı âilede, bundan başka Hacı Mehmed Efendi oğlu Osman Efendi isimli ikinci bir şahsın olabileceği akla gelirse de, şecerelerde, böyle bir kimseye tesadüf olunamamıştır. Yalnız, bahis mevzuu İzmir voyvodası Hacı Mehmed Efendi'nin kardeşi Ahmed'in, Osman Bey isimli bir oğlu bulunduğu hususu göz önünde tutulacak olursa, Râif Nezih Bey'in eserinde mevcûd kayıtların, bu Osman Bey'e âid olması muhtemeldir diyebiliriz²⁹.

²⁷ *Mühimme Defteri*, nr. 236, Baş-bakanlık Arşivi.

²⁸ Cevdet tasnifi, *Dahiliye ksm*, nr. 4281; *Mühimme Defteri*, nr. 237, s. 43 de, evâhir-i Muharrem 1232 (Aralık 1816), nr. 238, s. 29 da, evâhir-i Receb 1234 (Mayıs 1819), s. 126 da, evâil-i Safer 1235 (Kasım 1819); s. 80 de, evâhir-i Safer 1235 (Aralık 1819); s. 169 da, evâil-i Cemâziyüülâhir 1235 (Mart 1820) tarihli hüküm sûretleri.

²⁹ Hacı Ahmed Efendi'ye âid mezâr kitâbesi kısmına bakınız.

Netice olarak, İzmir voyvodası Kâtib-zâde Hacı Mehmed Efendi'nin ölümü ve İzmir olayından sonra, Kâtib-zâde âilesine mensub bir çok kimselerin İzmir'den çıkarılarak, bir kısmının Midilli'ye, bir kısmının İstanbul'a ve buradan, Filibe, Sofya hatta İbrâil taraflarına gönderilmiş olmasına rağmen, bilâhîre bâzıları tekrar İzmir'e dönmeğe muvaffak olmuşlardır ve bunlardan biri de, belki Hacı Mehmed Efendi'nin oğlu, 27. Haziran. 1829 da vefat eden Osman Efendi'dir.

11

Kâtib-zâdelerden Meryem Hanım'ın kabir kitâbesi

Hüve'l-Hâllâku'l-bâki

Kâtib-zâdelerden merhûm

Ârif Efendi'nin kerîme-i

Muhteremesi Büyük Çelebi-zâde

Mustafa Efendi'nin halîle-i celîlesi

Merhûme ve mağfurünleha Meryem Hanım

Rûhiçün rizâen-lillâh el-fâtiha

8. Cemâziyülevvel. 1255(20. Temmuz. 1839)

Taş nr. yok

Meryem Hanım'ın mezar kitâbesinden, Kâtib-zâdelerden Ârif Efendi'nin kızı ve Büyük Çelebi-zâde Mustafa Efendi'nin de zevcesi olduğu vâzih şekilde anlaşılmaktadır. Kâtib-oğullarına âid şecerede dahi Meryem Hanım'ın ismi geçmekte ve Hacı Ahmed Reşid Efendi'nin oğlu olan Mehmed Ârif Efendi'nin kızı bulunduğu kaydedilmektedir. Bu itibarla Meryem Hanım, İzmir voyvodası Hacı Mehmed Efendi ve İzmir âyânı müderrisin-i kirâmdan Hacı İsmail Fahreddin Efendi ile de kardeş çocukları oluyorlar.

Zevci Büyük Çelebi-zâde Mustafa Efendi'nin ise, Dergâh-ı âlî kapucu-başlarından İzmir voyvodası Kâtib-zâde Hacı Mehmed Efendi'nin katlinden sonra İzmir'e Baş-âyân tâyin edilen Çelebi-zâde Hacı Mustafa Efendi olduğunu tahmin ediyoruz. Başbakanlık Arşivinde, 237 numaralı *Mühimme Defteri*'nin 43. sahifesinde bulunan, Aralık 1816 (evâhir-i Muharrem 1232) tarihli bir hüküm sûretinin elkab kısmında aynen şöyle denilmektedir: «Mevâlî-i devriyeden ve İzmir vücûhundan sâbika Filibe kadısı olup, bu def'a İzmir baş-âyânlığı uhdesine ihâle kılınan Çelebi-zâde Mustafa

zâde fezâilehuya hüküm». Mayıs 1820 (evâil-i Şaban 1230) tarihli diğer bir hüküm suretinde dahi, aynı ifadeye tesadüf etmemiz, Hacı Mustafa Efendi'nin bu tarihte de İzmir baş-âyânı olduğunu bize göstermektedir.

Bu devrin vak'a-nüvisi Şânî-zâde Atâullâh Efendi, İzmir'de nizâmın tesisi maksadile, Kâtib-zâdelerle birlikte, şehirden birçok kimselerin çıkarılmasını müteâkıb, baş-âyânlığın, padişah tarafından bir başkasına verilmesi istenildiği için, mevâlî-i devriyeden ve yine İzmir eşrafından, evvelce Filibe kazası kadılığı yapmış olan Çelebi-zâde Hacı Mustafa Efendi'ye, bir hattı hümâyûn ile, Aralık 1816 (evâhir-i Muharrem 1232) den itibaren verildiğini yazmaktadır³⁰.

Her ne kadar, Kâtib-zâdelerin âyânlık ve voyvodalıktan alındığı bir sırada, bunlara akraba olan Hacı Mustafa Efendi'nin, İzmir'e Baş-âyân tâyin edilmesi hususu biraz teredüdü mücib olmakda ise de, Çelebi-zâde Mustafa Efendi'nin İzmir'in eşrafından bulunması ve 1255 (1839) tarihinde vefat eden Meryem Hanım ile aynı senede öldüğü göz önünde bulundurularak, her ikisinin aynı devirde yaşamış olması, Baş-âyân Çelebi-zâde Hacı Mustafa Efendi'nin, Meryem Hanım'ın zevci Büyük Çelebi-zâde Mustafa Efendi ile aynı şahıs olacağı kanaatini hâsıl etmektedir. Tahminimize göre, Mehmed Ârif Bey'in kızı olan Meryem Hanım, henüz Kâtib-zâdeler İzmir'de iş-başında iken, İzmir'in diğer bir eşrafının oğlu olan Çelebi-zâde Mustafa Efendi ile evlenmiş ve belkide zevcinin memuriyeti dolayısıyla Filibe'ye gitmiş, İzmir vak'asını müteâkıb, İzmir'e gelmiş, nihayet hicri 1255 (1839) senesinde de burada vefat etmiş olmalıdır.

Şecerelere nazaran bu Meryem Hanım'ın, Emine, Rukiye ve Şerife adında üç de kızı vardı. Ancak Kancıbaşı-zâde Süleyman Bey isminde bir oğlunun bulunması dahi dikkati çekmektedir³¹. Şecerelerde etraflı olarak izahlara tesadüf edemediğimizden, meselelerin gelecek araştırmalarımızla daha vuzûhlu bir hâle geleceğini ümit ediyoruz.

³⁰ Şânî-zâde, *Tarih*, İstanbul 1299, II, s. 323: Cevdet Paşa, *Tarih*, İstanbul 1309, X, s. 210.

³¹ Her ne kadar Şecerede Kancıbaşı-zâde olarak kayıtlı ise de, Başbakanlık Arşivinde bulunan bâzı vesikalar, Kancıbaşılar ile Kâtib-oğullarının akraba olduğunu göstermektedir.

12

Ahmed Efendi'nin mezar kitâbesi

Merhum
Ve mağfûrû'n-leh
Gümrük kâtibi
Ahmed Efendi
*Rûhuna fâtiha*³²
Sene 1126 (1714) (Şekil nr. 9)

13

Bir medrese kitâbesi

Ümerây-ı deryâdan Mehmed Paşa
Hazretlerinin kerîmesi Ayşe
Hanım'ın medresesi. Sene 1162(1749)
Taş nr. 778 (Şekil nr. 10)

XVIII. yüzyıl başından itibaren, Aşçı Mehmed Paşa, Baltacı Mehmed Paşa, Ağribozlu Mehmed Paşa, Hacı Mehmed Paşa, Canım Hoca Mehmed Paşa, Şâhin Mehmed Paşa, Türk Mehmed Paşa ve Melek Mehmed Paşa gibi, daha bir çok Mehmed Paşaların, Kapudân-ı deryâlık yaptığını görmekteyiz³³. Fakat, bunlardan hangisinin, 1162 (1749) senesinde medrese sahibi olan Ayşe Hanım'ın babası bulunduğu hususunda henüz kat'i bir neticeye varılamamıştır.

14

Mehmed Said Paşa'nın mezar kitâbesi

Hüve'l-hâllâku'l-bâkî
Okuya bir fâtiha rahmeten li'l-âlemîn
Turağı cennet ola fi makâmı emîn
Merhûm ve mağfûr ilâ rahmeti rabbihi'l-kadîr
Mezamorta-zâde mîr-i mîran
Mehmed Said Paşa
Rûhiçün el-fâtiha
Fi. 27. Ramazan. Sene 1196 (5. Eylül. 1782)
Taş. nr. 817 (Şekil nr. 3)

³² Kâtib-oğulları arasında Ahmed isimli çok kimselerin bulunduğu ve İzmir gümrüğü işlerinin de zaman zaman bu âilenin eline geçtiği göz önünde tutulmalıdır.

³³ Mehmed İzzet, *Harita-i Kapudân-ı deryâ*, İstanbul 1249, sahife 78/79; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul 1311, IV, s. 230 ve s. 509.

Bilindiği gibi Mezamorta Hüseyin Paşa, XVII. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış ve sonlarında da kapudân-ı deryâlıkta bulunmuş meşhur bir Türk denizcisidir. Kendisinin XVIII. yüz-yılın başında öldüğü ve bir kaç çocuk bıraktığı görülüyor³⁴. Mehmed Süreyya Bey, Hüseyin Paşa'nın ümerây-ı bahriyeden Sâid Bey adında bir oğlu olduğunu ve III. Mustafa devrinde (1757-1774) vefat ettiğini; Muhasebe baş-kâtibi Hacı İsmail Efendi ile evlenmiş olan kızından ise, Mehmed Salih Efendi adında ve yine baş-kâtiblik etmiş bir torunu bulunduğunu, bu zâtın da (1809) da öldüğünü kaydediyor. Ayrıca, 22. Ramazan. 1239 (21. V. 1824) da vefat eden Tersâne-kethüdâsı Mehmed Said Bey için de, bu Mehmed Salih Efendi'nin oğlu olmalıdır diyor³⁵. Diğer taraftan Cengiz Orhunlu, Başbakanlık Arşivinde gördüğü, Mezamorta-zâde Ali Paşa'ya âid iki vesikaya müsteniden, bu zâtın Hüseyin Paşa'nın ikinci oğlu olması ihtimali üzerinde duruyor³⁶. Bu takdirde, görülen eserlerin hiç birinde, kitâbesini neşr ettiğimiz Mezamorta zâde mîr-i mîran Mehmed Said Paşa'nın adı yok demektir. Her ne kadar Said ve Mehmed Said gibi iki isim geçmekte ise de, bunlardan birincisi, ölüm tarihi itibâriyle, kitâbesini neşr ettiğimiz Mehmed Said Paşa'dan önce, diğeri de daha sonraki devirlerde yaşamıştır. Ancak, Mehmed Süreyya Bey'in ölüm tarihini ve yerini tam olarak tesbit edemediğimiz, III. Mustafa devrinde öldüğünü söylediği ümerây-i bahriyeden Sâid Bey, bizim kitâbesini neşrettiğimiz, Mehmed Sâid Paşa da olabilir. Süreyya Bey'in bahsettiği Sâid Bey'in, bilâhire paşa olarak, İzmir'de vefat etmiş olması dahi ihtimal dahilindedir. Süreyya Bey, Said Paşa'nın mezarını bulamadığı için, ölüm tarihini, önce de tahmin etmiş olabilir. Fakat muhakkak bulunan bir şey varsa, 5. Eylül. 1782 de ölen Mezamorta âilesinden Mehmed Said Paşa'nın, İzmir'de medfun bulunduğu ve hâlen mezarının yeri belli olmayıp, kitabesi, İzmir Eski-eserler müzesindedir³⁷.

³⁴ Cengiz Orhunlu, *Mezamorta Hüseyin Paşa* (İslâm Ansiklopedisi), İstanbul 1958, sayı. 81, s. 207; Safvet, *Mezamorta Hüseyin Paşa*, İstanbul 1327, s. 7; Mehmed İzzet, *Harita-i kapudân-ı deryâ*, İstanbul 1249, s. 77/78; Mehmed Hafid, *Sefinetü'l-vüzerâ* (İsmet Parmaksızoğlu neşri), İstanbul 1952, s. 42/43.

³⁵ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul 1311, II, s. 201/202.

³⁶ *Mühimme Defteri*, nr. 119, s. 109 ve nr. 129, s. 264, Başbakanlık Arşivi.

³⁷ Bu Mezar kitâbesi müzenin avlusu içinde, diğer daha bâzi taşlarla birlikte bulunmaktadır.

15

Köse Müsa Paşa'nın mezar kitâbesi

Hüve'l-hâllâku'l-bâki
Sâbika rikâb-ti hümayûn
Kaymakamı merhûm ve mağfur
El-muhtâc ilâ rahmeti rabbihî'l
Gafûr Es-seyyid Mûsâ Paşa
Hazretlerinin rûhiçün
Rızâen-lillâh el-fâtiha

Fi. 15. Cemâziyülevvel. sene 1223. (Şekil nr. 8)

Köse Müsa Paşa, Kabakçı Mustafa isyanı ve III. Selim'in katli ile IV. Mustafa'nın cülûsu olayında meş'um bir rol oynamıştır. II. Mahmud'un pâdişahlığını müteakıb, önce İstanköy'e sürüldü; bilâhire İzmir'e gitmesine müsaade olundu. Şânî-zâde Atâullah Efendi onun İzmir'deki konağında katil edilerek, başının 14. Ağustos. 1808 (21. Cemâziyü'l-âhir. 1223) de İstanbul'a getirildiğini ve Saray-ı hümayûn'da, Orta-kapı civarında teşhir edildiğini yazar⁸⁸. Başının ise Eyüb'de medfun bulunduğu söylenilmektedir⁸⁹. Mezar taşları, İzmir müzesine nakledildiği için, İzmir'deki mezarının yeri de kaybolmuştur.

16

Zübeyde Hanım'ın mezar kitabesi

Hüve'l-bâki
Türkiye reîs-i cumhûru
Gâzi Mustafa Kemal
Paşa hazretlerinin vâlîde-i
Muhteremeleri Zübeyde Hanım'ın
Rûhuna rızâen-lillâh el-fâtiha
Sene 1338.

(Şekil nr. 12)

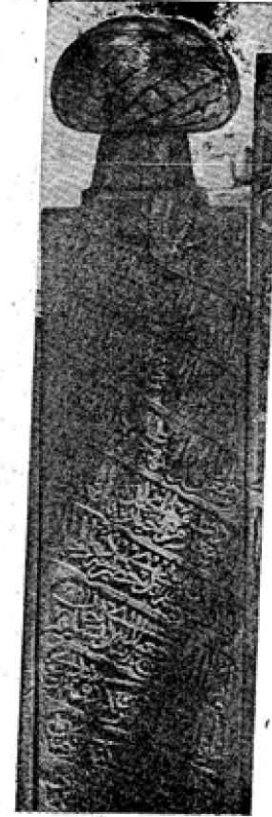
Atatürk'ün annesinin mezar kitâbesidir. Zübeyde Hanım'ın kabrinin bulunduğu mahâl, bilâhire, anıt hâline getirildiğinden, Karşıyaka câmi'i avlusundaki eski mezar tamamen kaldırılmış ve taşları İzmir müzesine götürülmüştür.

⁸⁸ Şânî-zâde, *Tarih*. İstanbul 1284, I, 42 ve devamı.

⁸⁹ İbrahim Alâeddin, *Meşhur adamlar ansiklopedisi*, İstanbul 1935, III, s. 903.

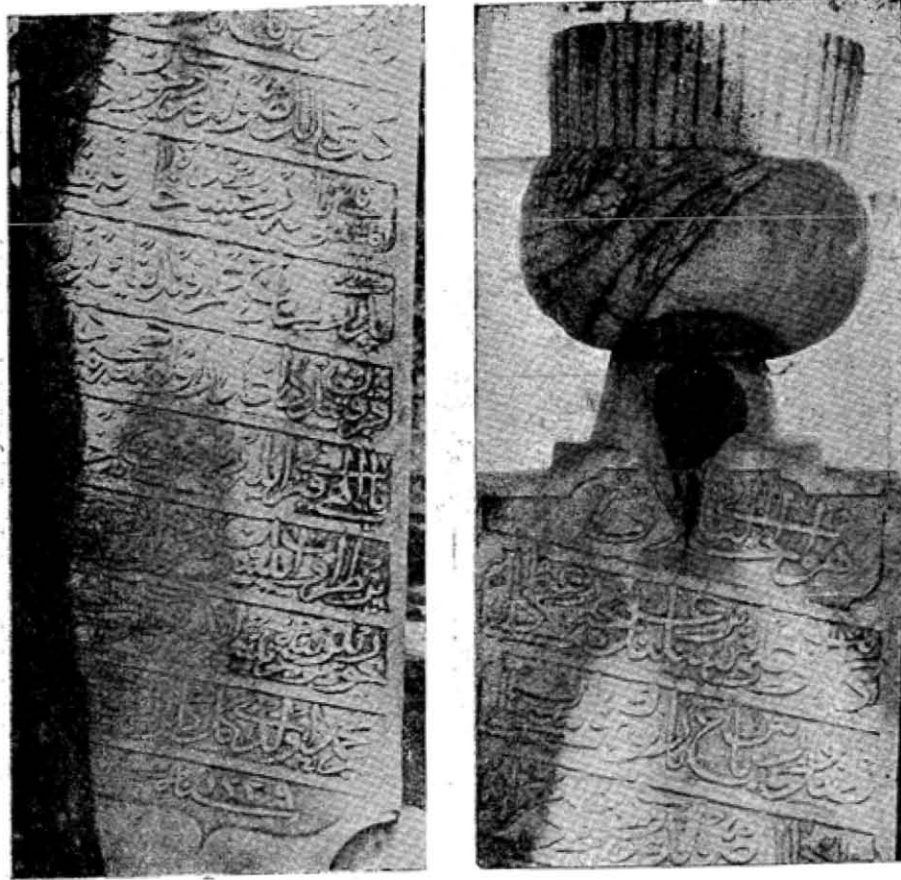
Kâtib - zâde
İsmail Efendi
(Şekil nr. 1)

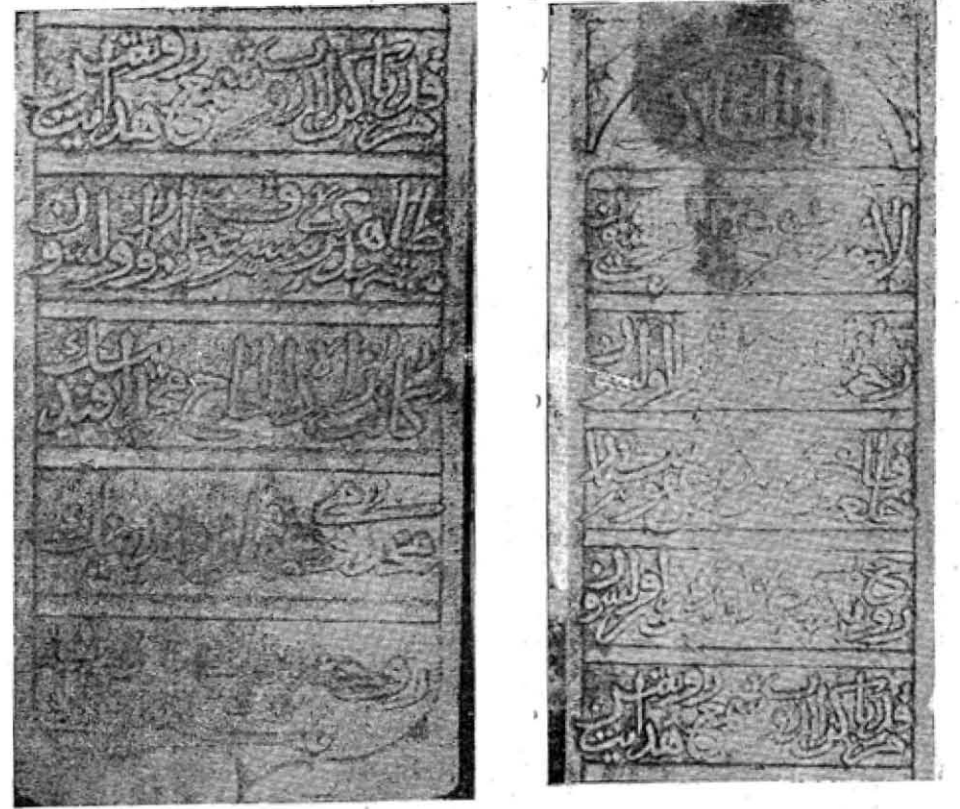
Kâtib - zâde
Mehmed Emin Efendi
(Şekil nr. 2)

Mezamorta - zâde
Mehmed Said Paşa
(Şekil nr. 3)

Kâtib - zâde Hacı Ömer Efendi'nin
oğlu Mîr Mehmed
(Şekil nr. 4)

Kâtib - zâde Hacı Mehmed Efendi'nin
oğlu Osman Efendi
(Şekil nr. 5)

Müderriş Kâtib - zâde]
Hacı Ahmed Efendi
(Şekil nr. 6)

Kâtib - zâde Hacı Bekir Efendi 'nin
oğlu Seyyid Râgıb Efendi
(Şekil nr. 7)

Rikâb kaymakamı Köse Mûsa Paşa
(Şekil nr. 8)

a- Gümürük kâatibi Ahmed Efendi (Şekil nr. 9)
b- Mehmed Paşa kızı Ayşe Hanım medresesi (Şekil nr. 10)

Kâatib-zâde Hacı Halil Efendi'nin
kızı Zeyneb Hanım
(Şekil nr.11)

Atatürk'ün annesi
Zübeyde Hanım
(Şekil nr. 12)